

ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ

Ельвіра Чухрай

МЕМУАРНА ПАЛІТРА ЯК ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ДЖЕРЕЛО

Мемуари (про) українських філософів досі є доволі рідкісним жанром, тому навіть відповідні публікації в періодиці мають привертати пильну увагу принаймні істориків української філософії. Поява ж цілої книги мемуарів узагалі є неабиякою подією. І хоча приводом для цієї статті стала книга, створена не філософом, на мій погляд, остання матиме значення й для історико-філософської царини. Йдеться про книгу спогадів Вадима Скуратівського [Скуратівський 2024]¹, що вийшла друком минулого року у видавництві *Дух і Літера* (серія «Постаті культури»). Серед колосальної кількості письменників, значущих інтелектуалів, культурних і громадських діячів тощо, про яких розлого чи принагідно згадує п. Вадим, знаходимо й понад п'ять десятків неукраїнських і українських філософів різних епох. І серед них дванадцять, кого мемуарист знав особисто, з яких троє – вельми помітні постаті в історії нашої філософії 1960–2010-х рр.. Василю Лісовому й Олександрові Погорілому присвячено спеціальний розділ, а ще один – Мирославі Поповичу.

Мета цієї статті – оцінка можливостей усної історії філософії (УІФ) як методології створення «нового типу текстів» [див. Хома 2019: 43, 46] для історико-філософських досліджень практично будь-якої спрямованості. На мій погляд, згадана вище книга спогадів В. Скуратівського є чудовим матеріалом для такої оцінки. Мою увагу привернув нещодавно опублікований матеріал, що його можна вважати черговою новацією в і без того інноваційній царині, якою постає сьогодні УІФ. Ідеться про невелике, але вельми змістовне інтерв'ю Наталії Рєви, авторки статті про роль усності в історико-філософському дослідженні, з Аміною Кхелуфі, яка кілька років очолювала Студентське товариство усної історії філософії та має чималий досвід проєктів у царині УІФ [Рєва, Кхелуфі 2024]. Це, мабуть, узагалі перша публікація в нашій традиції, коли автор, збираючи матеріали для своїх тез, організовує та публікує інтерв'ю з фахівцем, який може надати цінну фактологічну й методологічну інформацію, засновану на реальному дослідницькому досвіді.

На двох тезах А. Кхелуфі я хотіла б наголосити:

© Е. Чухрай, 2025

¹ Далі посилання на цю книгу наводитимуться спрощено: у круглих дужках із зазначенням лише номера сторінки після скорочення с./сс. і без прізвища автора та року видання.

(1) «УІФ-розвідки» як специфічне джерело креативності: «жива присутність і реакція співрозмовника можуть спровокувати й наштовхнути на ідеї, про які ми, самостійно працюючи над письмовим текстом [...], можливо, і не подумали б» [ibid.: 44]; тому УІФ застосовується до «дослідження певних історико-філософських тем, які можуть бути гірше висвітлені в якийсь інший спосіб» [ibid.: 45];

(2) результат УІФ – тексти, що «не є сирим емпіричним матеріалом! У межах наших подальших досліджень вони вже постають, зокрема, і як низка тез, хоча ще й не завершеним, але всебічно обґрунтованим теоретичним висновком. Але це вже результат спільної рефлексійної роботи» [ibid.: 49].

Чому саме ці тези я вважаю актуальними для мети цієї статті? Щоб відповісти на це питання, слід спершу проаналізувати спогади В. Скуратівського.

Спогади В. Скуратівського про українських філософів

Ще раз відзначу – ці спогади вражають і масштабом особистості їхнього автора, і величезною кількістю деталей, що або підтверджують деякі поширені конвенції², або є унікальними³.

Але спробуймо з'ясувати, наскільки надійним джерелом для історико-філософського дослідження може бути ця книга? Припустимо, якийсь історик філософії вирішив скористатися цими спогадами для підкріплення своїх аргументів, для розробки концепції тощо. Може йтися про дуже широку тематику, не лише пов'язану з дослідженням філософських персоналій, але, наприклад, і про атмосферу Відлиги чи реакційних 1970–1980-х рр. тощо. Такий аналіз одразу виявить кілька особливостей і цих, і майже будь-яких мемуарів. Адже мемуарист *сам визначає темп і спрямованість своїх спогадів*. І тут все залежить від особистості: комусь вдається дотриматися більш-менш впорядкованого викладу, хтось більше схильний час від часу поринати в потік свідомості.

1. На мій погляд, спогади В. Скуратівського про філософів не назвеш зразком послідовної розповіді. Це радше низка коротких осяянь, спалахів, що чергуються з постійним переключенням на інші сюжети. Тобто зазначені осяяння практично не розвиваються, не піддаються рефлексії. Припускаю, що розподіл книги на розділи взагалі є більше роботою упорядників, які намагалися зібрати тексти приблизно однієї тематики під певні рубрики. Але фактично вийшло, що в розділах про філософів близько половини тексту зовсім не про них, а про інші постаті, що асоціативно пригадалися мемуаристу. Приміром, у розділі про Лісового й Погорілого цілком автономно оповідаються, зокрема, епізоди з життя Андре Мальро, Шарля де Голя, Віктора Некрасова та ще й Лесі Українки.

Наприклад, розділ про Лісового й Погорілого має певну канву: розгляд цих людей як представників покоління, що прийшло в інтелектуальну сферу на хвилі «повстання мас» (сс. 280-282, 289), до якого автор ставиться доволі позитивно.

² Наприклад, твердження про глибоку людяність Мирослава Поповича (сс. 260, 263).

³ Наприклад, короткі спогади про похорон матері В. Лісового (с. 289), про те, що він читав, повернувшись із таборів і заслання (с. 286), чи про те, як п. Вадим «заступався» за Мирослава Поповича в літаку «Аерофлота» (с. 267). Певну кількість таких деталей можна знайти в цій книзі також про Володимира Шинкарука чи про деяких російських інтелектуалів, не чужих філософії – Сергія Аверінцева, Михайла Лівшиця та інш.

Але цей сюжет не витриманий, як і оповіді про головних героїв розділу. Насправді, якби згадані українські філософи цікавили нас як предмет дослідження, ми отримали б із цих спогадів не так уже й багато інформації про них. Мемуариста ніхто не спрямував, а сам він сказав, що сказав (хоча, упевнена, знає набагато більше).

2. У спогадах п. Вадима зустрічаємо й чимало фактичних помилок, що є, зрештою, цілком природним для жанру мемуарів. Наприклад, історія потрапляння Олександра Погорілого на роботу в ЦК, як і пізнішого звільнення, відтворена надміру «вільно». Наведу цитату: «Зовсім несподівано після того, як Олександр Іванович Погорілий захистив дисертацію з філософії, його залучили до команди Щербицького в ЦК КПУ. [...] Сам він займався в тій команді ідеологією, але його, як і раніше, цікавив Гайдеггер» (с. 285). Згодом, після арешту В. Лісового, близького друга О. Погорілого, останнього запитали в якомусь високому кабінеті: «“Твого товариша заарештовано, що ти можеш сказати з цього приводу?” “Хороший хлопець”, – сказав він, і його одразу звільнили. [...] але знайшли йому роботу – викладати істмат і діамат в Київському інституті інженерів цивільної авіації. Він викладав і навіть ходив у формі» (с. 286).

Перший дисонанс одразу виникає через редакційну примітку щодо дисертації Погорілого (с. 285) з чіткою вказівкою року захисту – 1975-го. Згадуючи, що В. Лісового засудили 1973-го, доходимо оригінального висновку, що О. Погорілого взяли на роботу до ЦК щонайменше через два роки після того, як звільнили звідти...

Утім, тут радше підтверджується афоризм, згідно з яким людина – це стиль. Бо, наприклад, у щемливому некролозі, присвяченому пам'яті О. Погорілого, п. Вадим повідомляв, що останній був «аспірантом Піама Павлівни Гайдено (керівник його кандидатської дисертації про Мартина Гайдеггера)» [Скуратівський 2006: 3]. Що вже на перший погляд є дивним, адже аспірантуру п. Олександр закінчив у Києві.

Спогад про Віталія Масола: коли той був «директором сільської школи, у 1930-х», то пофарбував приміщення в синій і жовтий кольори, у результаті «ледве втік від КГБ» (с. 289). У 1930-х «КГБ» ще не існувало. Зрозуміло, що йдеться про загалом радянські репресивні органи. Можливо, що «КГБ» вжито тут іронічно, для увиразнення паралелей з особистими негараздами автора, що натерпівся саме від КДБ. Однак у будь-якому разі спогади п. Вадима можуть слугувати джерелом для дослідників лише після вельми прискіпливого аналізу.

Зіставлення джерел

У перевірці фактів можуть допомогти, наприклад, енциклопедичні джерела. Уже з «Енциклопедії сучасної України» дізнаємося, що О. Погорілий «Від 1966 працював у Київському інституті інженерів цивільної авіації; від 1969 перебував на партійній роботі; від 1973 – у Київському політехнічному інституті» [Головаха 2023]. Одразу стає зрозумілим, що в КПЦА п. Олександр викладав не після звільнення з ЦК, а, навпаки, до потрапляння туди. Після звільнення він потрапив до КПІ. А з 1975 року, захистивши, нарешті, кандидатську дисертацію, викладав «у Київському університеті» [ibid.]. Ці дані можна перевірити за іншими енциклопедично-довідковими ресурсами.

Також доцільно було би звернутися до інших спогадів про О. Погорілого, щоби уточнити суперечливі моменти в спогадах В. Скуратівського. Наприклад, Є. Причепій, що підтримував дружні стосунки з О. Погорілим ще від часів студентства,

повідомляє, що «після закінчення аспірантури» той працював у КПЦА на кафедрі, якою завідував Євген Жаріков, учень Копніна. «Звідти його взяли інструктором в ідеологічний відділ ЦК КПУ. [...] Під час арешту в Лісового знайшли багато фотографій, які свідчили, що вони з Погорілим дружили сім'ями. Після цього Сашу тихенько прибрали з ЦК. [...] Я був опонентом на захисті його кандидатської дисертації» [Причепій et al. 2022: 169]. І щодо аспірантства: «Гайдено не була його офіційним науковим керівником, просто він досить часто бував у Москві та плідно контактував із нею та з її чоловіком, Юрієм Давидовим» [ibid.: 168].

Юрій Павленко, учень О. Погорілого, свого часу підтвердив, що останній навчався в «аспірантурі при філософському факультеті Київського університету під керівництвом П. В. Копніна» [Павленко 2000: 6], працював у КПЦА «після закінчення аспірантури» [ibid.: 7], пізніше став «відповідальним працівником апарату ЦК КП України» [ibid.: 8], а після арешту Лісового й Пронюка «за особистим розпорядженням [...] Щербицького був звільнений з роботи в апараті ЦК КПУ та направлений на кафедру філософії у Київський політехнічний інститут під нагляд місцевого керівництва з заборonoю надалі займати відповідальні партійні чи державні посади» [ibid.]. А В. Лісовий, посилаючись на документи КДБ, повідомляє, що О. Погорілий потрапив у поле зору спецслужб у березні 1969-го: стежачи за Лісовим, КДБ вийшло на Погорілого [Лісовий 2010].

Висновки

Критика джерел, авжеж, не є чимось новим для історії філософії. І якщо ми маємо справу не з «імпресіоністським», а з цілком класичним стилем мемуарів, результатом якого є добре структурований текст (як у випадку мемуарів В. Лісового [ibid.]), це нічого не змінює в принципах критичної роботи. Однак метою мого розгляду була не констатація загальновідомого факту. Мені йдеться про те, що навіть ідеальний мемуарний текст, який не містить жодної помилки, усе одно створюється автором для себе, тому може бути спрямований на цілі, що не збігаються з цілями історика філософії, який досліджує даного автора. Тож якщо є можливість узяти інтерв'ю за УІФ-методологією, це істотно поліпшує ситуацію. Завдяки спрямованості на дослідницькі цілі, УІФ-методологія дозволяє усунути можливі двозначності, різночитання, невиправдано категоричні твердження мемуариста.

Але її головна перевага (якщо методом обрано інтерв'ю) – можливість організувати спеціальне обговорення для «осмислення проблем, що ініціювали саму потребу в даному інтерв'ю» [Рева, Кхелуфі 2024: 49]. У такий спосіб історик філософії на додачу до наявних джерел з певної тематики, отримав би «нового типу тексти», спеціально підпорядковані цілям його дослідження. Ці нові тексти, авжеж, не виключили б потреби в критичній рефлексії, але остання й так є необхідною умовою для всякого історико-філософського дослідження. Але УІФ дозволяє створити тексти, максимально релевантні для цієї рефлексії. Щодо цієї функції УІФ незамінна, тому дуже сподіваюсь, що вона знайде своє місце в робочому інструментарії істориків філософії.

Принагідно зазначу, що тут йдеться лише про такий елемент УІФ-методології, як інтерв'ю-рефлексія з учасниками деяких подій, процесів тощо. Інші можливості УІФ не є тут предметом аналізу. Утім, гадаю, мені вдалося довести, що будь-яка традиційна мемуаристика є обмеженим джерелом даних. Бо мемуарний текст вже є доконаним фактом, а цілі дослідження можуть набувати найрізноманітніших

конфігурацій, стосуватися несподіваних аспектів тощо. Тому історик філософії не повинен втрачати нагод для застосування УІФ-методології. Принаймні двоє осіб (В. Скуратівський і Є. Причепій), дотичних до описаного вище сюжету з В. Лісовим і О. Погорілим, ще й нині могли би стати учасниками відповідного УІФ-дослідження. Але головне питання, очевидно, полягає не в тих або інших персоналіях, а в розробці надійних методів, що дозволятимуть досягати дослідницьких результатів потрібного рівня.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Головаха, Є. І. (2023). *Погорілий Олександр Іванович*. Енциклопедія Сучасної України. <https://esu.com.ua/article-879748>
- Лісовий, В. (2010, 9 серпня). *Спогади*. Дисидентський рух в Україні. <https://museum.khpg.org/1281364212>
- Павленко, Ю. В. (2000). Слово про вченого: Олександр Іванович Погорілий. In Т. О. Патрушева (Уклад.), *Олександр Іванович Погорілий: Бібліографічний покажчик* (сс. 4-12). Київ: КМ Academia.
- Причепій, Є., Анучина, В., Дзюба, Я., & Горобенко, Я. (2022). Феноменологія знаків долі. Частина II. *Sententiae*, 41(3), 165-185. <https://doi.org/10.31649/sent41.03.165>
- Рева, Н., & Кхелуфі, А. (2024). Усна історія філософії: метод, методологія, (майбутня) дисципліна? *Sententiae*, 43(1), 44-50. <https://doi.org/10.31649/sent43.01.044>
- Скуратівський, В. (2006). На пошану Олександрові Погорілому. *Наукові записки НАУКМА. Том 49: Теорія та історія культури*, 49, 3-8. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/29ecf715-3d5f-42e9-a238-2d0d2e7e4688/content>
- Скуратівський, В. (2024). *От із такого ми світу. Спомини і розмисли*. Київ: Дух і Літера.
- Хома, В. (2019). Філософське інтерв'ю як джерело нового типу текстів. *Філософська думка*, (4), 43-48.

Одержано 16.05.2025

REFERENCES

- Golovakha, E. I. (2023). *Oleksandr Ivanovich Pogoriliy*. Encyclopedia of Modern Ukraine. [In Ukrainian]. <https://esu.com.ua/article-879748>
- Khoma, V. (2019). Philosophical Interview as a Source of a New Type of Text. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 43-48.
- Lisovyi, V. (2010, August 9). *Memories*. Dissident movement in Ukraine. [In Ukrainian]. <https://museum.khpg.org/1281364212>
- Pavlenko, Y. V. (2000). A word about a scientist: Oleksandr Ivanovich Pogoriliy. In T. O. Patrusheva (Ed.), *Oleksandr Ivanovich Pogoriliy: Bibliographic index* (pp. 4-12). Kyiv: KM Academia.
- Prychepii, Y., Anuchina, V., Dziuba, Y., & Gorobenko, Y. (2022). Phenomenology of fate signs. Part II. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 41(3), 165-185. <https://doi.org/10.31649/sent41.03.165>
- Reva, N., & Kkhelufi, A. (2024). Oral History of Philosophy: Method, Methodology, (Future) Discipline? [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(1), 44-50. <https://doi.org/10.31649/sent43.01.044>
- Skurativskiy, V. (2006). In Honor of Oleksandr Pohoriliy. [In Ukrainian]. *Scientific Notes of NAUKMA. Volume 49: Theory and History of Culture*, 49, 3-8. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/29ecf715-3d5f-42e9-a238-2d0d2e7e4688/content>
- Skurativskiy, V. (2024). *That's the World We Come From. Memories and Reflections*. [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Litera.

Received 16.05.2025

Elvira Chukhrai

Memoir Palette as a Historico-Philosophical Source

The article analyzes Vadym Skurativskyi's memoirs as a specific genre type and as a potential subject of historico-philosophical research. It has been proven that the author's specific style and frequent factual errors significantly limit the use of this type of memoir as a source for the history of Ukrainian philosophy. Against this background, the advantage of new methodological tools provided by the oral history of philosophy is emphasized. These tools enable the production of texts in response to a research query, thereby significantly reducing the shortcomings of traditional memoirs as a research source.

Ельвіра Чухрай

Мемуарна палітра як історико-філософське джерело

У статті аналізуються спогади Вадима Скуратівського як певний жанровий тип і як потенційний предмет історико-філософського дослідження. Доведено, що специфічний стиль автора та непоодинокі фактичні помилки істотно звужують застосування такого типу спогадів як джерела з історії української філософії. На цьому тлі увиразнено перевагу нових методологічних інструментів, які надає усна історія філософії. Ці інструменти уможливають продукування текстів у відповідь на дослідницький запит, а тому можуть істотно зменшити недоліки традиційної мемуаристики як дослідницького джерела.

Elvira Chukhrai, Senior lecturer of Philosophy & Humanities Department at Vinnitsia National Technical University (Ukraine).

Ельвіра Чухрай, старший викладач кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

e-mail: elvica888@gmail.com
